

УДК [37.014.6 : 373.553-058.244] : 070 (477) "1950/1980"

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА УКРАЇНИ 50-80-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ РАЙОННИХ ВІДДІЛІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПО УПРАВЛІННЮ СІЛЬСЬКИМИ ШКОЛАМИ

Щука Г.П., аспірант

Луганський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка

У статті аналізується рівень висвітлення на сторінках української педагогічної преси питань щодо організації управлінської діяльності районних відділів народної освіти за період з початку 50-х до кінця 80-х років XX століття.

Ключові слова: українська педагогічна преса, районні відділи народної освіти, управління, друга половина XX ст.

Щука Г.П. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРЕССА УКРАИНЫ 50-80-Х ГОДОВ XX СТОЛЕТИЯ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАЙОННЫХ ОТДЕЛОВ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ВОПРОСАМ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКИМИ ШКОЛАМИ / Луганский национальный педагогический университет им. Т.Г. Шевченко, Украина.

В статье анализируется уровень освещения вопросов организации управленческой деятельности районных отделов народного образования за период с начала 50-х до конца 80-х годов XX века на страницах украинской педагогической прессы.

Ключевые слова: украинская педагогическая преса, районные отделы народного образования, управление, вторая половина XX ст.

Shuka G.P. ACTIVITIES OF DISTRICT EDUCATIONAL DEPARTMENTS CONCERNING PROBLEMS OF RURAL SCHOOLS ADMINISTRATION FEATURED IN UKRAINIAN PEDAGOGICAL PRESS OF THE 50-80s OF THE 20th CENTURY / Lugansk national Pedagogical University of T. Shevchenko, Ukraine

The author analyzes level of featuring of the matters of district educational departments' administration in Ukrainian pedagogical press within the period from early 1950-s till late 1980-s.

Key words: Ukrainian pedagogical press, district educational departments, administration, the 2nd half of the 20th century.

Процес реформування сучасної школи поставив перед педагогікою складні проблеми. Вивчаючи світові тенденції розвитку освітньої галузі, необхідно прогресивні ідеї наших зарубіжних колег трансформувати, враховуючи попередній досвід, здобутки та помилки радянської школи. Однією з найважливіших умов виконання цього завдання є проведення ґрунтовних історико-педагогічних досліджень, які б дозволили оцінити стан управління загальноосвітніми школами та визначити перспективні тенденції його подальшого розвитку. Враховуючи той факт, що зміни, які відбуваються, охоплюють переважно нетрадиційні навчальні заклади, а в більшості сільських шкіл залишається традиційна практика організації навчально-виховного процесу, необхідно розглянути особливості управління сільськими школами.

Важливою ланкою управління сільськими загальноосвітніми школами протягом досліджуваного періоду були районні відділи народної освіти. Діяльність райвно досліджували В.Н. Бегей, М.Я. Корніяка, В.І. Кротов, А.Н. Миненко, Г.І. Сурмило та ін. Результати їхньої наукової роботи були висвітлені в дисертаціях та монографіях, які вийшли друком у 80-ті рр. XX ст. Але, як правило, результативність управлінської діяльності райвно ними перебільшувалася; історико-педагогічні аспекти проблеми характеризувалися узагальнено. Поза увагою науковців залишилося також важливе джерело дослідження історико-педагогічних проблем управлінської діяльності районних відділів народної освіти – публікації української педагогічної преси.

Проведений нами аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що спеціальних досліджень, присвячених аналізу матеріалів періодичної преси освітян України з питань управління сільськими школами з боку районних відділів народної

освіти в 50–80-ті рр. XX ст., до цього часу немає. Мета цієї статті полягає в проведенні аналізу цих публікацій.

Провідними українськими педагогічними виданнями досліджуваного періоду були часописи “Радянська освіта” та “Радянська школа”. У “Радянській школі” статті цієї тематики склали рубрику “Організація народної освіти”, яка була заснована в 1954 р. і, порівняно з іншими рубриками часопису, мала незначну кількість публікацій: 3-4 за рік. Потім вона була розширена в розділ “Організація народної освіти. Школотзнавство.” У цілому, за 50–80-ті рр. XX ст. в рубриці “Організація народної освіти” (1954-1969 рр.) була опублікована 51 стаття, “Організація народної освіти. Школотзнавство” (1970-1988 рр.) – 275, “Організатору народної освіти” (1989 р.) – 15 статей. Із загальної кількості публікацій, лише 43 статті були присвячені різним напрямкам діяльності районних відділів народної освіти.

Найбільшу кількість публікацій цієї тематики в часописі “Радянська школа” підготували канд. пед. наук Є.С. Березняк, методист Косовського райметодкабінету Івано-Франківської області І.А. Пелипейко, завідуючий Бориспільським райвно Київської області М.Я. Корніяк. Серед авторів часопису, які висвітлювали проблеми організації діяльності районних відділів народної освіти, найбільше було працівників райвно – 41,9% та Міністерства освіти – 25,6%. Співробітники ОІУВ підготували 11,6% публікацій, облвно – 9,3%, НДІ педагогіки – 4,7%, викладачі педвузів та університетів – 7%. Науковий ступінь мали 20,9% авторів.

Більшість публікацій (69,8%) мали описовий характер і присвячувалися досвіду роботи окремого районного відділу освіти. В інших надавалися рекомендації для підвищення ефективності діяльності райвно, в основному шляхом удосконалення інспектування.

Часопис “Радянська освіта” постійної рубрики з питань діяльності райвно не мав, проте періодично друкував матеріали цієї тематики.

У педагогічній пресі досліджуваного періоду неодноразово підкреслювалося, що “провідна роль в організації управління загальноосвітніми школами належить райвно. Вони – основна ланка керівництва школою. Управляти закладами освіти райвно мають через керівників шкіл, постійно спрямовуючи їх діяльність, допомагаючи їм” [6, 71]. Протягом досліджуваного періоду основними функціями райвно в публікаціях називалися планування, добір керівників шкіл, інформування про рішення партії та уряду, впровадження в практику передового досвіду, інспектування.

У 50-ті рр., про що свідчать публікації преси, пріоритетними функціями райвно були організація та контроль за станом добору і розстановки педагогічних кадрів, забезпечення відповідної системи підвищення їх кваліфікації. Вони здійснювали контроль за виконанням навчальних планів учителями, які навчалися заочно. Райвно повинен був протягом року не менше 2 разів всебічно перевіряти стан навчально-виховної роботи в кожній школі. Поруч з фронтальною перевіркою необхідно було організувати тематичне обстеження стану викладання окремих предметів, особливо виробничого циклу, позакласної роботи, роботи піонерської і комсомольської організацій, класного керівництва та інших питань багатогранного життя і роботи шкіл району. Райвно повинні були також вивчати передовий досвід, узагальнювати і популяризувати його, сприяти впровадженню, організовуючи екскурсії до шкіл передового досвіду та педагогічні виставки. Також вони повинні були вчасно і рішуче викривати хиби і недоліки в роботі окремих учителів, шкіл і подавати їм належну допомогу. До цього додавалася ще робота з керівниками шкіл: наради, семінари тощо.

До апарату райвно в ці роки входили завідувач, його заступники, інспектори. До того ж з 1952 р. щорічно при кожному з районних, міських чи обласних відділів освіти створювалася як дорадчий орган і затверджувалася виконкомом відповідних місцевих

Рад народних депутатів Рада по народній освіті. До її складу (у райвно це 11-15 чоловік, облвно – 15-19) входили вчителі, представники партійних, радянських і громадських організацій і господарських підприємств. Через неї “здійснювалося колегіальне керівництво і активна участь всіх громадян в поліпшенні справи народної освіти, а також посилення народного контролю за діяльністю шкіл” [7, 16-17].

Підбором кадрів на посаду завідуючого райвно займалися обласні відділи народної освіти. Вони ж їх і навчали: двічі на рік по 4 дні [1, 50-57]. Інспекторів райвно призначали на місцях, їхня діяльність регламентувалася “Положенням про інспекторів шкіл”, яке було затверджено ще в 1945 р. [8, 25-30] і діяло до 1972 року. Із метою поліпшення перевірки шкіл, інспекторів звільнили від різних технічних робіт в апараті, встановили суворий контроль за ходом перевірок, і пообіцяли забезпечити транспортом і зимовим одягом, а кращих преміювати екскурсіями до Москви і Ленінграду [9, 6-7]. Цим же наказом зобов’язали редакції газети “Радянська освіта” та журналу “Радянська школа” систематично висвітлювати кращий досвід інспекторів шкіл та популяризувати його серед шкіл, органів народної освіти, вчителів.

Проте в 60-ті рр. “Радянська освіта” знову звертається до проблеми перевантаження інспекторів. Вони значну частину свого робочого часу витрачали на другорядні, не властиві їхній посаді, види роботи: складали рознарядки по розподілу підручників і зошитів, звіти, інформації, довідки тощо. Наявність значної кількості зайвої документації призводила до того, що на інспектування шкіл залишалася лише 30% часу.

До того ж, за інспектором закріпляли значну кількість шкіл: так, інспектор Боровського райвно Чернігівської області повинен був здійснювати керівництво 26 масовими школами, допоміжною школою-інтернатом і ліською школою [10, 35-36]. Чотири інспектори Глибоцького райвно на Буковині повинні були щороку перевіряти фронтально 20 початкових, не менше 10 середніх і восьмирічних шкіл, тематично – кожну з 74, при чому бодай двічі на рік. До того ж, школи були з різними мовами навчання: українською, молдавською, румунською, а третину їхніх педагогічних колективів складала молодь, якій бракувало досвіду і, відповідно, фахової майстерності [3, 3]. Інспектор повинен був, але, як ми вважаємо, не міг, надати допомогу всім учителям за різними фахами.

Протягом усього досліджуваного періоду педагогічні часописи час від часу повертаються до упорядкування робочого часу інспектора райвно: уточнюють обов’язки, встановлюють хронометраж діяльності, дають рекомендації по упорядкуванню звітності та раціоналізації планування; обговорюють регламент робочого часу інспектора в процесі перевірок, навіть розподіляють його час по днях тижня.

Педагогічна преса час від часу вміщує передовий досвід інспектування шкіл. Так, для покращення контролю за організацією навчально-виховного процесу на інспектування школи в окремих районах направляли бригаду в складі завідуючого райвно, 2 інспекторів, 2 досвідчених вчителів, представників райкому партії, комсомолу, профспілок, ВНЗів, наукових установ на 5-6 днів. Результати перевірки заносилися в спеціально надруковані бланки. В інших районах таке бригадне обстеження проводили в межах методичного куца і за участю територіального інспектора облвно та методистів ІУВ.

Аналіз публікацій і рекомендацій адміністрації школи дозволив виділити основні напрямки контролю школи з боку відділів народної освіти, які склалися протягом досліджуваного періоду:

- 1) стан навчально-матеріальної бази школи;

- 2) готовність школи до початку навчального року;
- 3) виконання всеобучу та навчальних планів і програм;
- 4) ідейно-науковий та методичний рівень викладання;
- 5) причини неуспішності і другорічництва;
- 6) стан виховної роботи, особливо трудове виховання;
- 7) ведення шкільної документації;
- 8) участь учителів у методичній роботі в школі і на рівні району, визначення ефективності діяльності кожного педагога;
- 9) підвищення рівня кваліфікації вчителів;
- 10) стан внутрішкільного управління – дотримання постанов і директив, перевірка виконання планів і контролю з боку директора, дотримання педагогічних вимог до складання розкладу тощо.

Таким чином, контроль майже повністю був спрямований на вчителя, процес та результати його діяльності. Перевіряючи, інспектор переносив відповідальність на директора школи та вчителя.

Крім загальних порад щодо інспектування шкіл, у періодичній пресі були статті, присвячені перевірці стану викладання окремих предметів, особлива увага приділялася інспектуванню виробничого, а потім – трудового навчання.

Розглядаючи діяльність райвно, М.Ф. Бойко рекомендує перевірку школи починати з директора і завуча; об'єктом для вивчення навчально-виховного процесу брати учнів (а не вчителів); методичною роботою опікуватися на громадських засадах, а керівництво нею організовувати в облвно; перетворити шкільних інспекторів на інспекторів-методистів різних предметів. Для забезпечення ефективного управління школами він вважає за необхідне значно скоротити обсяг звітності шкіл та відділів народної освіти; спростити порядок оформлення матеріалів інспектування [2; 9].

Ряд корисних пропозицій для поліпшення раціональності роботи райвно висловив В.О. Литвинчук (науковий кореспондент НДІП УРСР). Він запропонував скласти науково-обґрунтований, чіткий план діяльності райвно і підвищити його відповідальність за стан справ у районі. Зменшити кількість перевірок за рахунок впровадження в систему інспектування наукових методів, при цьому переглянути критерії оцінки діяльності шкільних інспекторів, оцінюючи не кількість перевірених, а якість. Не проводити соціалістичні змагання між школами. Передати питання проведення ремонту і гроші на нього в компетенцію райвно. Встановити твердий розпорядок дня, години, дні прийому, видачі документів тощо [4, 21-25].

Але як зміст публікацій всіх наступних періодів, так і практика управлінської діяльності свідчить, що більшість положень цих статей не знайшли повного втілення і розвитку в теорії управління та керівництва школами.

У 70-ті рр. в педагогічній та методичній літературі з'явився ряд публікацій з питань інспектування роботи шкіл на основі узагальнення і методичного обґрунтування практичного досвіду. Автори публікацій більше звертали увагу на доцільність і цілеспрямованість інспектування, його неупереджений і об'єктивний характер. Наголошували, що ставлення до вчителя повинне бути лояльне і доброзичливе, а перевірка носити характер практичної допомоги. Усе частіше писали про необхідність саме наукової організації педагогічного керівництва школою і вчителями. Вперше друкуються матеріали з проблем психології управління, управління вихованням.

У "Положенні про відділ народної освіти виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих" (1972 р.) уточнили зміст, функції, форми та структуру роботи районних відділів народної освіти. Райвно стає органом виконавчого комітету районної

Ради депутатів трудящих і підпорядковується у своїй діяльності як районній Раді та її виконкому, так і відділу народної освіти виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Відбулася також переорієнтація діяльності органів народної освіти та їхніх структурних підрозділів, зокрема шкільної інспекції: основним принципом інспектування визнали партійність, основним об'єктом – внутрішкільне керівництво і контроль.

У результаті в кінці 70-х – на початку 80-х рр. на сторінках педагогічної преси було помітним посилення уваги держаних органів та органів народної освіти до організації політичного навчання, поліпшення ідейно-теоретичної підготовки педагогічних кадрів. У часописах “Радянська школа” та “Початкова освіта” з'явилася рубрика “Слухачам шкіл наукового комунізму”. “Виконання партійних і урядових директив про школу – ось що має бути головним у діяльності шкільного інспектора”, – знову писала “Радянська освіта” [5, 3].

Міністерство освіти УРСР на початку 80-х рр., визначаючи основні функції управління, наголошувало, що планування повинно стати комплексним, перспективним та соціальним; організація передбачає інформаційно-методичну службу; а при перевірці необхідно проявляти такі риси, як партійність, науковість, дієвість, вимогливість і тактовність, плановість і систематичність.

Одним із нововведень в організації управління в ці роки була практика перспективного планування перевірки шкіл району на 10 років. Новизна полягала в тому, що на початку нового року адміністрація школи отримувала картку, у якій вказувалося, що і коли перевірятиметься.

Завідувачі відділів народної освіти ділилися досвідом скорочення різноманітних нарад і семінарів, проведення їх у комплексі, а також зменшення потоку директивних документів, спрощення й удосконалення подачі інформації. Проте це не заважало директорам шкіл та інспекторам райвно скаржитись на перевантаженість засіданнями та відписками.

Ще одним напрямком роботи райвно, якому приділялася значна увага педагогічною пресою, була методична робота. До 1956 р. при райвно функціонували районні педагогічні кабінети, на які покладалося проведення роботи з підвищення ідейно-політичного рівня і педагогічної кваліфікації вчителів, надання їм методичної допомоги, забезпечення педагогічною та методичною літературою, виявлення, вивчення і поширення кращого педагогічного досвіду. Вони також опікувалися шкільними педагогічними бібліотеками і сприяли надходженню до них відповідної літератури.

Діяльність райпедкабінетів на сторінках преси оцінювали по-різному. Одні автори висвітлювали досягнення цих організацій у справі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, інші звертали увагу на те, що вони недостатньо допомагають учителям у вивченні передового досвіду. Педагогічна преса писала, що в ряді районів райпедкабінети були слабо укомплектовані кадрами і майже половина з них не мала своїх приміщень. Після їх ліквідації у 1956 р., питаннями методичної роботи з учителями опікувалися ОІУВ, що було не дуже ефективно, з нашої точки зору, через віддаленість від шкіл.

У 60-ті рр. в педагогічній пресі знову з'являються публікації про успішну діяльність райпедкабінетів, проте, виконуючи ті ж функції, це були організації, які діяли на громадських засадах. Враховуючи ефективність їх роботи та популярність серед учителів, Міністерство освіти “Положенням про педагогічні кабінети на громадських засадах” фактично визнало їх право на існування. Таким чином, організовані на добровільних засадах, вони поступово перетворювалися на обов'язкові.

Крім відновлених, тепер вже “на громадських засадах”, райпедкабінетів, при райвно з’являється ще одна громадська посада – інспектора. Преса пояснювала обов’язки громадського інспектора: повинен перевіряти роботу шкіл; вивчати, узагальнювати і організовувати впровадження в практику роботи досягнення передового педагогічного досвіду; надавати практичну допомогу органам народної освіти, школам, учителям; виступати перед учителями, керівниками шкіл, батьками з лекціями тощо. При цьому він не мав ніяких адміністративних прав.

На місцях громадські інспектори користувалися неабияким авторитетом. Окремі дописувачі часописів навіть вважали, що в районі доцільніше мати не методиста, а зонального інспектора, якому допомагатимуть громадські інспектори. Варто зазначити, що в окремих районах, із значною кількістю віддалених від райцентру шкіл, працювало близько 100 таких інспекторів і саме вони, як свідчать публікації, виконували левову частку методичної роботи.

Преса інформувала, що на місцях повсюдно виникають інститути громадських інспекторів та методистів, ради сприяння сім’ї і школі; на базі комісії в справах неповнолітніх створюються інститути громадського виховання, а при сільських Радах – кімнати виховання підлітків, теж на громадських засадах, і затверджують громадських вихователів. Усі ці організації покликані були допомагати відділам народної освіти здійснювати функції управління навчальними закладами.

Педагогічна преса всі ці нововведення сприймала позитивно і періодично вміщувала матеріали про їхню діяльність та кращих працівників. Жодного разу не поставало питання, чому такі необхідні суспільству організації діють на громадських засадах.

Публікації періодичних видань освітян свідчать, що протягом досліджуваного періоду проводиться значна робота по дальшому вдосконаленню методичної роботи з педагогічними кадрами. Однією з форм цієї роботи стало створення мережі опорних шкіл та шкіл передового педагогічного досвіду. До питання діяльності таких шкіл зверталися всі, без винятку, педагогічні часописи.

Ще більш важливим кроком, на нашу думку, було створення при райвно методичних кабінетів. Штат методичного кабінету складався з двох одиниць: завідуючого та методиста, один з них повинен бути фахівцем природничо-математичного циклу, другий – гуманітарного. Методичні кабінети забезпечувалися приміщенням, обладнанням і методичною літературою. Із часом штат кабінету розширили. Досвід роботи методичних кабінетів періодично висвітлювався на сторінках преси, і автори публікацій відзначали, що з часом вони вже напрацювали основні шляхи виявлення, вивчення і впровадження в практику досягнень учителів-новаторів, установили зв’язок з науковцями, створили бібліотеки, проводили шкільні семінари, педагогічні читання, виставки, друкували матеріали про досвід роботи, займалися популяризацією педагогічної та психологічної літератури тощо.

Отже, протягом 50-80-х рр. ХХ ст. основною ланкою керівництва сільськими школами були райвно, які повинні були здійснювати планування, контроль за системою роботи кожного вчителя, потім – спеціальну перевірку внутрішкільного керівництва і організувати методичну роботу.

Вивчення тематики та змісту публікацій української педагогічної преси 50–80-х рр. ХХ ст. з питань організації управлінської діяльності районних відділів народної освіти дає підстави зробити висновок, що в опублікованих матеріалах був відсутній системний підхід до висвітлення цієї проблеми, у результаті чого окремі її аспекти випадали з поля зору. Так, у педагогічній пресі головний акцент робили на інспектуванні шкіл як засобі удосконалення управління ними. При цьому практично не розглядався психологічний аспект управління: керівникам не вистачало знань, умінь та навичок

роботи з людьми. Із-поміж управлінських функцій “висмикувалося” і планування. Іншим управлінським функціям увага взагалі не приділялася.

Особливістю публікацій цієї тематики була їх однотипність. Спрямованість статей даної тематики свідчить, що в зазначений термін педагогічні часописи реалізували більшою мірою методичну функцію – переважно опис досвіду управління. Ця особливість відбивала загальний стан школознавства, яке не виконувало випереджаючої ролі в забезпеченні розвитку школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко М.Ф. Організаторська робота відділу народної освіти // Радянська школа. – 1969. – №6. – С. 50-57.
2. Бойко М.Ф. Організація роботи по вивченню, узагальненню і впровадженню передового педагогічного досвіду // Радянська школа. – 1963. – № 10. – С.10-17.
3. Зданевич В. Шукаю ... інспектора // Радянська освіта. – 1979. – 22 листопада. – С. 3.
4. Литвинчук В.О. Деякі пропозиції щодо організації шкільної справи в районі // Радянська школа. – 1966. – № 12. – С. 21-25.
5. Николик П. Ефективність інспекторського контролю // Радянська освіта. – 1980. – 20 грудня. – С. 3.
6. По-більшовицькому керувати роботою шкіл // Радянська освіта. – 1952. – 16 лютого. - С. 10-11.
7. Полгородник С.М. Підвищення ефективності управління навчально-виховним процесом у школі за допомогою технічних засобів навчання // Педагогіка. – 1982. – Вип. 21. – С. 104-110.
8. Про інспекторів шкіл // Збірник наказів та розпоряджень МО УРСР. – 1947. – № 12. – С. 25-30.
9. Про роботу шкільних інспекторів районних. Міських, обласних відділів народної освіти та Міністерства освіти Української РСР: Наказ МО УРСР №508 від 22 травня 1950 р. // Зб. наказів та інструкцій МО УРСР. – 1950. – № 12. – С. 6-7.
10. Шкільний інспектор // Радянська школа. – 1961. – № 10. – С. 35-36.